

Stjepan Blažetin

(Pečuh, Mađarska)

KIKLOP RANKA MARINKOVIĆA NA MAĐARSKOM JEZIKU

Abstract: Contemporary Hungarian readers perceive Ranko Marinković primarily as the author of *Glorija*. Since its Hungarian premiere in 1961, this play has been revived in two more productions. Owing to the efforts of Zoltán Csuka, several Marinković' short stories and his undoubtedly most important novel *Kiklop* were translated into Hungarian. *Kiklop* was first published in Croatia in 1965, and already by 1968 Hungarian translation of the novel was available to Hungarian readers. This paper identifies some difficulties in translating this novel by Ranko Marinković, due to the numerous intertextual relations and linguistic playfulness of the text - how to translate the text, and how to deal with the identified intertextual figures such as direct and indirect quotations, apparent and hidden allusions, pastiches and paraphrases, etc.

Keywords: Intertextuality, source text, translation, tradition

Suvremenom je mađarskom čitatelju ime Ranka Marinkovića ponajprije poznato zahvaljujući uprizorenjima njegovog najpoznatijeg dramskog teksta *Glorije*. Praizvedba je upriličena 13. listopada 1961. godine u Narodnom kazalištu u Pečuhu. Drugo uprizorenje dogodilo se 28. studenog 1975. godine u Kecskemétu, u Kazalištu Katona József, a treće 25. veljače 1994. u Kazalištu Hevesi Sándor u Zalaegerszegu.¹ Sva tri uprizorenja nastala su na temelju prijevoda srpskog književnika i prevoditelja Stojana D. Vujičića. Koliko mi je poznato, prijevod nije objelodanjen sve do danas.

Zaslugom najpoznatijega prevoditelja s hrvatskog i srpskog jezika na mađarski, Zoltána Csuke, prevedeno je nekoliko Marinkovićevih novela, kao i njegov, nesumnjivo najznačajniji roman, *Kiklop*. Kao što je poznato, *Kiklop* je objelodanjen 1965. godine, a mađarski ga je čitatelj mogao već 1968. čitati u prijevodu.

Govoriti o prevođenju, uspoređivati izvorni/polazni tekst s prijevodom je delikatan posao. Prevođenje je naime stvaralačka djelatnost pri kojoj prevoditelj pokušava polazni tekst što bolje prenijeti u drugi jezik pri čemu mora neprestano rješavati probleme koji proizlaze iz različitosti jezičnih, kulturoloških, civilizacijskih itd. sustava. Konotacijama koje pobuđuje u čitatelju tekst na nekom jeziku nije moguće naći potpunu zamjenu u drugom jeziku. Dodamo li tomu nerijetko različitu povijesnu, kulturnu itd. tradiciju unutar kojih se razvijaju književni izrazi jednog ili drugog jezika neće biti teško zaključiti kako savršenog prijevoda nema. Drugim riječima prevoditelj bi, s jedne strane, trebao biti idealni čitatelj koji polazni tekst razumije, zatim

¹ Usp. István Póth: Hrvatska drama na mađarskoj pozornici, Pečuh-Budimpešta, 1997.

interpretira pa tek onda prenosi u drugi jezični sustav. Navedeni zahtjevi prevoditelja stavljaju takoreći u bezizlaznu situaciju, no, odgovoriti ovim izazovima upravo je zadaća svakoga prevoditelja.

Ovdje ukratko citirane poteškoće višestruko važe za Marinkovićev *Kiklop*. Danas se već smatra naime općim mjestom da je Marinkovićev roman riznica raznih intertekstualnih (možda i intermedijalnih) pojava i jezično-stilskih igara. No, u vremenu kada je Marinković napisao svoj roman te nastao mađarski prijevod, teorija o intertekstualnosti, na ovim našim prostorima, bila je još u povojima. Govoreći o *Kiklopu* još ni Ivo Frangeš u svojoj *Povijesti hrvatske književnosti*² ne ističe intertekstualne odnose koji ipak spadaju među najznačajnije karakteristike romana. Hrvatska se književna znanost početkom 80-ih godina počinje intenzivnije baviti intertekstualnim odnosima³ pa će se tek dvadesetak godina nakon objavljivanja *Kiklopa* započeti teorijsko osvješćivanje intertekstualnih odnosa toga romana. Među prvim tekstovima koji s tih pozicija pristupaju Marinkovićevom *Kiklopu* i nastoje sustavnije evidentirati razne oblike intertekstualnosti u romanu je i tekst Krešimira Nemeca *Aluzije, citati i literarne reminiscencije u Marinkovićevu „Kiklopu“*, prvi put objavljen 1989. u *Forumu*.

Svaki prevoditelj prije svega treba biti „idealni čitatelj“ jer će samo na taj način moći interpretirati tekst koji je nakanio prevesti. Marinkovićev *Kiklop* pak iziskuje vrlo obrazovanog čitatelja, koji dobro poznaje europsku a u sklopu toga posebno hrvatsku književnu tradiciju jer u protivnom neće prepoznati sve one krakove kojima se tekst romana vezuje za tekstove nastale u prošlosti. Razumije se, *Kiklop* se može čitati i bez prepoznavanja i osvješćivanja brojnih intertekstualnih odnosa, ali će se tako roman bitno osiromašiti, nestat će toliko karakterističan ironijski „razgovor“ s tradicijom, s već etabliranim književnim i kulturnim vrijednostima našega podneblja.

Imamo li sve to na umu, krenuti u prevođenje *Kiklopa* je velika avantura s brojnim neizvjesnostima. Dodamo li tomu da kada je Zoltán Csuka pristupio prevođenju *Kiklopa*, kako smo vidjeli maloprije, nije mogao imati skoro nikakvu teorijsku podršku, te je vjerojatno bio prepušten svom instinktu i čitateljskom iskustvu, ta avantura izgleda još neizvjesnijom. Znamo kako je Zoltán Csuka vodio konzultacije s autorima čija je djela prevodio, poznata je njegova dosta obimna korespondencija s Krležom, ali se dogovarao i s Andrićem, Desnicom i drugima. Značajan dio te korespondencije danas je već i objelodanjen. Nije nam, međutim, poznato da li se Csuka konzultirao s Marinkovićem.

U već spomenutoj studiji Krešimir Nemeć pokušava „naznačiti glavne izvore intertekstualnih veza“ Marinkovićevog *Kiklopa*: 1. Antička književnost i mitologija, 2. Biblija, 3. Književnost zapadnoeuropskoga kulturnog kruga, 4.

² Usp. Ivo Frangeš: *Povijest hrvatske književnosti*, Zagreb-Ljubljana, 1987.

³ Usp. *Intertekstualnost & intermedijalnost*, Zagreb, 1988, Dubravka Oraić Tolić: *Teorija citatnosti*, Zagreb, 1990. itd.

Domaća književna tradicija, 5. Povijesne osobe i događaji. Prihvatimo li Nemecovu podjelu, odmah će postati jasno da će za prevoditelja najviše poteškoća zadati intertekstualne veze s domaćom, dakle, hrvatkom književnom tradicijom. Naime, mađarskog čitatelja, mađarsku književnost i kulturu manje-više možemo smatrati baštinikom antičke književnosti, kršćanstva i zapadnoeuropske književnosti kao i hrvatskog čitatelja, hrvatsku književnost i kulturu. To znači, ako se prepoznaju intertekstualni odnosi prema Homerovoj *Odisеji*, Shakespeareovim dramama, biblijskim pričama ili romanima Dostojevskog, doduše uz veliki napor, ali se mogu pronaći adekvatni prijevodi citiranih tekstova i na mađarskom jeziku, načiniti njihova parafraza itd. Istina, to još uvijek ne znači da će intertekstualni odnos zaživjeti u mađarskom prijevodu isto tako kako to živi u hrvatskom, naime recepcija jednog autora ili nekog njegovog djela u hrvatskoj i u mađarskoj književnosti može biti različita. Ali što učiniti s intertekstualnim vezama prema domaćoj (hrvatskoj) književnoj tradiciji? Na temelju sljedećeg ulomka naznačit će se o kakvim je problemima riječ.

„– *A sada, gospodo – obrati se Ugo publici – ja idem... možda i u Pampelunu. Završili smo naš današnji lični u-lični program. Svojim dragim slušaocima želimo laku i ugodnu noć. Himna – i gotovo. No, a propos, bicikletissime, ima li možda vaša poštovana velocipederastija jednu cigaretu?*

– *I dvije, i dvije!* – *vadi biciklist omašnu dozu od svinjske kože nabijenu cigaretama. – Evo, poslužite se.*

– **O, tenkju veri mač iz toka, braćo! Ne, ne, samo jednu, radi, kako su govorili dubrovački gospari, skladne uspomene.**

Ili, možda ipak... još jednu za moga Eustahija. To nije papagaj, to je onaj prijatelj na vagi. Neki specijalisti preporučuju mu pušenje. He, he, ljuti se... Tako, hvala velikarna. Takva se velocipederska gesta ne zaboravlja! Viteže!... – klikne Ugo. Odstupivši tri koraka, zabaci nogu i široko zamahne šeširom klanjajući se pred biciklistom vrlo ceremonijalno. Zatim baci hitar pogled na Melkiora i prasne u smijeh.“ (25.-26. str.)

„– *Most pedig, uraim – fordult Hugo a publikumhoz –, én megyek, esetleg a Pampelumba. Mai nyilvános és látványos utcai műsorunkat ezennel befejeztük. Kedves hallgatóinknak jó és nyugodalmas éjszakát kívánunk! Himnusz, lallala és kész. De apropó, bicikletissime, van talán mélyen tisztelt velocipederasztíádnak egy cigarettája?*

– *Ó, kettő is, kettő is!* – *húzta elő a kerékpáros disznóörből varrt tekintélyes nagyságú és cigarettákkal dugig megtömött tárcáját. – Tessék, parancsoljon!*

– **Ó, thank you, very macska, kedves testvér! Nem, nem, csupán egyet fogadok el, azt is csak a bon souvenir kedvéért, ahogy ezt művelt eleink mondották.** *Avagy, talán mégiscsak... még egyet az én kedves Eustachius barátomnak. Ez az Eustachius nem papagáj, hanem az én kedves barátom, ott a mérlegen. Némely szakorvosok erősen ajánlják neki a dohányzást. Hehehe, persze, haragszik... Úgy... legmélyebb hódolatom. Az efféle velocipederasztia*

gesztust nem lehet földadni! Lovag!... – kiáltott föl Hugo hármát visszalépve, egyik lábával nagyot kanyarintott, kalapját meglengette, és szertartásosan mélyen meghajolt a biciklista előtt. Aztán gyors pillantást vetett Melchiorra, és kacagásba tört ki.” (36.-37. str.)

Kao što i ovaj ulomak svjedoči, *Kiklop* je roman koji se sastoji od niza scena ili prizora koji čitatelja neprestano podsjećaju na kazalište. Tako je i sa citiranom uličnom situacijom. Istaknuta rečenica dobro ilustrira Marinkovićev postupak građenja teksta, koji ovdje otvara nekoliko asocijativnih lanaca. Engleski tekst ispisan fonetski u kojem «mač» je ključna riječ kojom se ludistički prelazi u hrvatski jezik, što više priziva se nacionalna tradicija, najpoznatija Zajčeva opera, Nikola Šubić Zrinski, najpoznatija arija koju Zrinski pjeva prije nego što će jurnuti u smrt i sav nacionalni zanos, sav patos kojom je hrvatska politička i druga elita bila, pa i danas jest natopljena. Sve se to događa izvlačeći cigaretu iz doze kao mač iz toka. A to još nije sve! Dolaze „dubrovački gospari“ pa „skladna uspomena“ i prizivanje sjajne dubrovačke epizode hrvatske književnosti i kulture, koja je sad već samo uspomena pa i u djelima nekih književnika kao što je recimo Ivo Vojnović. Prevesti jednu takvu rečenicu na mađarski jezik tako da ona u mađarskom čitatelju otvori barem slične asocijacije, zapravo je nemoguće.

Ako mađarski prijevod pokušamo ponovo prevesti na hrvatski dobit ćemo otprilike sljedeći tekst: **Oh, tank you very mačka dragi brate! Ne, ne, uzet ću samo jednu, i to radi bon souvenira kako su govorili naši učeni preci.** Asocijacije na Zrinskog nigdje, opere nema, a nema ni Dubrovnika, nestao je onaj ironijski odmak toliko karakterističan za Marinkovićev stil. No, ima tu i dobrih rješenja, recimo „**bon souvenir** – skladna uspomena“. Šteta međutim što prevoditelj nije spomenuo dubrovačke gospare kao **nobilis Ragusae** recimo.

Ukoliko se u tekstu prepoznaje određeni intertekstualni odnos, naročito kada se radi o prizivanju hrvatske književne, kulturne, povijesne itd. tradicije, kada se uspostavlja svojevrsan dijalog sa tradicijom, prevoditelj bi mogao posegnuti i za bilješkama kao pomagalom pri stvaranju potrebitog konteksta koji potencijalnom mađarskom čitatelju vjerojatno nedostaje. U romanu *Kiklop* koji u mađarskom prijevodu ima 645 stranica, prevoditelj, Zoltán Csuka tri puta koristi ovaj instrument⁴. Bilješka na 128. stranici objašnjava da je stih „zora puca bit će dana“ aluzija na rodoljubnu pjesmu Petra Preradovića koja je objavljena 1844.

Druge dvije bilješke su prijevodi latinskih rečenica. Ovaj je pristup u najmanju ruku čudan, naime nema više niti jedne bilješke koja bi ukazivala na intertekstulane odnose, nigdje se ne tumače brojne slične aluzije, citati Matoševih, Ujevićevih itd. stihova, premda je Marinkovićev roman pun takvih mjesta.

⁴ Bilješke se nalaze na 128-oj, 138-oj i 140-oj stranici.

Sljedeći ulomak također pokazuje koliko je Marinkovićev tekst uronjen u jezik, koliko se voli poigravati sa mogućnostima koje on pruža. U ovom se slučaju ne radi o „razgovoru“ sa hrvatskom tradicijom, već se priziva europski kontekst i stereotipi koji umnogome formiraju svaki naš sud o drugom.

„Melkior zatraži komadić **jetre na žaru**, ili tako nešto, mršavo.

– Ah, bojim se, znate, gospodin profesor... slabo danas stojimo s mesom – govorio je Kurt jako nesretan, popravljajući stolnjak. – **Bezmesni dan, gospodin profesor. Meso jedu vojske – govorio je ganuto. – Rat je veliki gurman, jede samo fine stvari. Meso...**

Čovjetinu, osobito, reče Melkior u sebi surovo, tako da je Kurt nešto čuo.

– **Ovčétinu, to ostavljamo Englezima, ha, ha – Kurt se mило našali. – Pitat ću mamu ima li što za vas.**

Začas se vrati s radosnom viješću, konspirativno, ima lijep komad teletine, to je kao za vas, pa bečki odrezak, dobro? Dobro, Kurt, dobro. Izvrsno. Kurt dade mami znak glavom «dobro» i sjedne odmah s Melkiorom za stol, dok mama pripremi 'bečki'” (143. str.)

„Melchior egy rostón sült **borjúszületet** kért vagy valami hasonló sovány húst.

– Ó, professzor úr, tetszik tudni, attól tartok, ma rosszul állunk hassal – sopánkodott Kurt rettentő boldogtalanul, miközben az asztalterítőt igazgatta. – **Ma hústalan nap van, professzor úr. A húst a katonák kapják – mondta szinte megilletődötten. – A háború nagy gourmand, a harcosok csak finom dolgot esznek. Húst...**

„**Főleg emberhúst**” – jegyezte meg magában Melchior zordonan, úgy, hogy Kurt füle is elkapott valamit belőle.

–**A birkahúst, azt az angoloknak hagyjuk, haha – tréfálkozott kedvesen Kurt. – Majd megkérdem anyámat, van-e valami önnek való.**

Egy pillanat múlva már vissza is tért az örömhírrrel, és bizalmasan közölte, hogy van egy szép darab borjúhús, mintha csak a professzor úrnak teremtették volna, így tehát bécsi szelet, helyes? Jól van, Kurt, jól van, kitűnő. Kurt a fejével intett a mamájának, hogy rendben van, s mindjárt oda is ült Melchior mellé, az asztalhoz, amíg anyja elkészíti a bécsi szeletet.” (228. str.)

Zanemarimo sada zašto je „**jetru na žaru**“ prevoditelj preinačio u „**borjúszület**” premda za to nema nikakvoga razloga, pa ni onda, ako je jasno da se cijeli ulomak okreće oko mesa koje Melkior nije zatražio, jer meso jedu vojske, rat, koji je personificiran i jede ljudsko meso, dakle ubija ljude. Svojim nepotrebnim dodacima prevoditelj je ovu paralelu skoro sasvim ukinuo. U prijevodu naime stoji: **Rat je veliki gurman, vojnici jedu samo fine stvari. Meso...** Jasno je kako Marinković nije mislio na vojnike, već na vojsku ili vojske koje se ubijajući uništavaju. Jedino tako ima smisla nastavak „Čovjetinu, osobito,“ jer vojnici ipak ne jedu čovječje meso, već rat kao strašna zvijer. Zatim je tu i sjajna igra „pokvarenog telefona“, buke u komunikacijskom kanalu gdje Kurt krivo rekonstruirao riječ koju je izgovorio Melkior te razumije „ovčétinu“. Kao što je poznato mađarski jezik nazive za

pojedine vrste mesa tvori tako, da dodaje imenici meso (hús) naziv životinje. Kada se prevede na mađarski „čovjetina“ (emberhús), odnosno „ovčatina“ (birkahús) sličnost u fonemskom nizu originalnog teksta nestaje, te tako cijela igra pokvarenog telefona ne može funkcionirati pa je u najmanju ruku nelogično reći da je Kurt nešto čuo i tako pomiješao riječi emberhús i birkahús. K tomu riječ „čovjetina“ posebno je stilogena, tvorena kao što se tvori u hrvatskom jeziku naziv za raznu vrstu mesa, ali se ta riječ ne koristi jer za to nema razloga. Ima međutim u *Kiklopu* gdje Melkior osjeća da je čovjek izgubio svaku vrijednost, izgubio svoje dostojanstvo, postao je meso koje se može vagati, ubijati, „jesti“.

Ulomcima iz Marinkovićeve romana *Kiklop* nastoji se prije svega pokazati kako je prevoditeljski posao složen. Radovi koji uspoređuju originalni (polazni) tekst s prevedenim tekstom često se nalaze kritične riječi na račun prijevoda, predlažu se druga rješenja, drugi izrazi itd. Ti prigovori nerijetko dobro ukazuju na pogreške koje je prevoditelj učinio, no ponekad proizlaze iz činjenice što kritičar prijevoda ponešto drugačije interpretira (razumijeva) originalni tekst, nego prevoditelj. Stoga se može reći da konačnoga prijevoda nema, a svaka kritika pridonosi poboljšanju prevedenoga teksta.

Literatura

- Frangeš, I. (1987) Povijest hrvatske književnosti. Zagreb-Ljubljana.
Intertekstualnost & intermedijalnost. (1988). Zagreb.
Klaudy K. (1999) Bevezetés a fordítás elméletébe. Scholastica. Budapest.
Levi, J. (1982) Umjetnost prevođenja. Svjetlost. Sarajevo.
II. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia 1992. (1994) Egyetemi Kiadó. Veszprém.
Marinković, R. (1968) A küklöpsz. Európa Könyvkiadó. Budapest.
Marinković, R. (1982) Kiklop. Grafički zavod Hrvatske. Zagreb.
Nemec, K. (1995) Tragom tradicije. Matica hrvatska. Zagreb.
Nemec, K. (2003) Povijest hrvatskoh romana od 1945. do 2000. Školska knjiga. Zagreb.
Oraić Tolić, D. (1990) Teorija citatnosti. Grafički zavod Hrvatske. Zagreb.
Póth I. (1997) Hrvatska drama na mađarskoj pozornici. Pečuh-Budimpešta.
Pranjić, K. (1985) Jezik i književno djelo. Nova prosveta. Beograd.
Pranjić, K. (1986) Jezikom i stilom kroza književnost. Školska knjiga. Zagreb.